

Szakmai beszámoló OTKA pályázatról

OTKA-azonosító: 46871, típus: K

Vezető kutató: Gács János

Alternatív növekedési stratégiák és pályák az EU csatlakozás után: Vizsgálatok a csatlakozó országok központhoz való közeledésének illetve perifériára szorulásának esélyeiről a modern növekedési elméletek és a közgazdasági földrajz alapján

A magyar gazdaság növekedését az elmúlt másfél évtizedben egyre fokozódó mértékben a világgazdasági keretek és a regionális integráció erői határozzák meg. E folyamatosan változó feltételek új lehetőségeket nyitnak, ugyanakkor sokszor kiszámíthatatlan vagy irracionális kötöttségeket jelentenek a nemzetgazdaságok, így a magyar gazdaság számára, és ezek felismerése és tudatos átgondolása segít a gazdasági fejlődés alternatív pályáinak felvázolásában. A kutatás három témát vizsgált: (1) a globalizáció fogalmának értelmezését, s erre támaszkodva az Európai Unió tagországai, köztük a magyar gazdaság nemzetközi integráltságának mérését és értékelését; (2) az Európai Unió átfogó fejlesztési és reformstratégiáját, a lisszaboni folyamatot, illetve a koordinált európai politikák legfontosabbjainak, az Európai Foglalkoztatási Stratégiának potenciális szerepét az összehangolt nemzeti fejlesztési stratégiában; (3) a termelés szektorális összetételének, a szektorok relatív árainak és termelékenységének hatását az aggregált gazdasági fejlődésre.

A kutatás egyik résziránya nem követte pontosan a kutatási tervben megszabott elemzési módszert, a gazdaságföldrajzi megközelítést. Ennek oka részben a regionális adatoknak a kutatás során felmerült értelmezési és felhasználhatósági nehézségeiben rejlett. Másrészt úgy láttuk, hogy Magyarország (és a többi közép- kelet európai állam) EU-csatlakozása után a gazdaságfejlődés alternatív pályáit a korábban elképzeltnél erőteljesebben szabják meg azok az intézményi változások és gazdaságpolitikai döntések, amelyeket a gyorsan globalizálódó világgazdaság, illetve az EU koordinált reformprogramjainak hatására ezen országok kormányai határoznak el. Ennek megfelelően kutatásunkat fokozatosan a külgazdasági és EU-hatások elméleti értelmezésére és a lehetséges gazdaságpolitikai alternatívák tudományosan megalapozott, rendszerszerű átgondolására, kimunkálására összpontosítottuk. Ezt az érintett befogadóközönség pozitíven igazolta vissza: az általunk megfogalmazott új eredmények eljutottak a hazai és EU-beli döntéshozókig, a tudományos-szakmai közvélemény körében pedig megvitatásra és jelentős részben elfogadásra kerültek.

1. Globalizáció és a nemzeti gazdaságpolitikai alternatívák

Vizsgálataink során a *gazdasági globalizációt* (vagy a globális gazdasági integrációt) úgy értelmeztük, hogy az az egyének és a vállalkozások növekvő szabadsága és képessége arra, hogy önkéntesen gazdasági tranzakciót folytassanak más országok lakosaival és

cégeivel; egy olyan folyamat, melynek jellemzője, hogy a külföldi szállítók fokozott mértékben hatolhatnak be a nemzeti piacokra. A globalizáció legutóbbi hullámát a II. világháború utántól számítjuk. Ezt az jellemzi, hogy a globalizációs folyamat mindkét hajtóereje elősegíti a nemzetköziesedés kiterjedését és elmélyülését: a *gazdaságpolitikai eredetű* tényezők (a cserefolyamatok elé emelt állami és magán-eredetű korlátok csökkentése) éppúgy, mint a *technológiai és az üzleti folyamatok fejlődése* (a tranzakciós költségek csökkenése a közlekedés és szállítás, az informatika és a telekommunikáció terén bekövetkezett műszaki fejlődés eredményeként).

A gazdasági globalizáció előrehaladását kutatásunkban különböző gazdaságpolitikai és eredmény-szemléletű nyitottsági mutatók segítségével vizsgáltuk. Az elemzés azt mutatta, hogy az elmúlt másfél évtizedben az Európai Unió gazdaságaiban a globalizáció a leggyorsabban a pénzügyi integráció terén haladt előre. A külföldi portfólió-beruházások valamint közvetlen beruházások volumene is megtöbbszöröződött az adott gazdaságok GDP-jéhez viszonyítva. Az intenzívebb pénzügyi integráció eredményeként a nemzetközi gazdasági változások rövidebb idő alatt és erőteljesebben hatnak a hazai üzleti életre, mint korábban, beleértve azt is, hogy a külföldi tulajdonosok többségi tulajdonrészükön keresztül maguk irányítják a hazai vállalatokat.

A pénzügyi integrációhoz hasonló gyors fejlődés nem volt kimutatható a termékek külkereskedelmében: az elmúlt évtizedekben az országok kereskedelmi nyitottságának növekedése nem mutatott feltűnő gyorsulást. A vizsgált makro- és mezo-szintű adatok azzal kapcsolatban sem mutatnak egyértelmű képet, hogy az EU-tagországok külkereskedelmében jelentősen megnőtt volna – az irodalomban a mikroszintű tapasztalatok alapján sokszor emlegetett – vertikális specializáció. Noha a gazdaságok ma a korábbiakhoz képest több lehetőséget biztosítanak külföldi vállalkozóknak arra, hogy szolgáltatásaikat is határokon átnyúlóan szervezzék meg, az igazán minőségi változás nem a szolgáltatási kereskedelem arányának növekedésében látható, hanem abban, hogy befektetők közvetlen befektetések egyre nagyobb hányadát szánják külföldön szolgáltatási kapacitások megvásárlására, illetve kiépítésére. Az adatok arról tanúskodnak, hogy az adóalapok vándorlása, mely hosszabb ideje a közbeszéd témája és a közpolitikák mumusa, valójában még nem okozott fájó gondokat az EU tagországaiban: az aggregált adatok szintjén kevés jel mutat az össz-adóbevételek lemorzsolódására, és viszonylag kevés ország mutatott aktív részvételt a nemzetközi adóversenyben.

Az régi és új EU-tagországokra valamint a nagy feltörekvő gazdaságokra, az ún. BRIC-országokra (Brazília, Oroszország, India, Kína) kiterjesztett empirikus elemzés az országok között a nyitottság szintjében és változásában jelentős szórást tárt fel. A régi és új tagországok között is megtaláljuk a gazdasági globalizáció úttörőit és a lemaradókat. A régi tagok közül Írország, Belgium és Hollandia tartoznak az avantgárdhoz, az újak közül pedig leginkább Észtország és Csehország, noha ők nem minden dimenzióban járnak az élen. Valójában csak részletekbe menő, kifinomultabb vizsgálatokkal lehet kimutatni, hogy egy gazdaság sajátos helyzete (mérete, földrajzi elhelyezkedése, természeti erőforrásai, örökölt kapcsolatrendszere) folytán, vagy tudatos stratégiai döntések nyomán éri el a gazdasági globalizációban azt a helyet, amelyet elért. A globalizáció legtöbb vizsgált dimenziójában az EU új kelet- közép-európai tagországai fokozatosan

felzárkóznak a régiékhöz. A közkeletű vélekedésekkel szemben a gyorsan nemzetköziesedő új tagállamok kereskedelmi nyitottsága átlagosan még mindig elmarad a régiékhétől. Az a mutató, amelyben az új tagországok a legszembetűnőbb fejlődést mutatták a kontinens többi országához képest a külföldi működőtőke felszívása, valamint azon hazai üzleti vállalkozások növekvő aránya, amelyek külföldi többségi irányítás alatt működnek. A nemzetközi adóversennyel szembesülve, úgy tűnik, az új tagországok hajlamosabbak e versenybe szállni, mint a régiékh. E folyamatban azonban nem zárható ki, hogy a közeljövöben egyes országok a mai tendenciákkal szembefordulnak, illetve korábbi adólefaragó reformjaikhoz képest visszalépnek.

Magyarország külkereskedelmi nyitottságának alakulását részletesen is elemeztük: a termék-külkereskedelem példáján keresztül megvizsgáltuk, mennyiben aktív gazdaságpolitikai kezdeményezésre, illetve mennyiben passzív módon, akár a gazdaságpolitikai döntésektől teljesen függetlenül következett be a magyar nemzetgazdaság fokozatos világgazdasági integrálódása. Az 1980-as évek kezdetétől 2007-ig elemeztük egy aktivitási skála segítségével az integrálódás, a nyitás/nyitódás főbb szakaszait. Azt is megvizsgáltuk, milyen szerepet jelentett a nyításban a gazdaság főbb területein alkalmazott nemzeti szabályozás leépítése (negatív integráció), illetve – többnyire nemzetközi – új szabályozás kidolgozása és elfogadása (pozitív integráció). Azt találtuk, hogy minden látszat és illúzió ellenére a magyar gazdasági integrálódás gyors, de nem mindig folyamatos előrehaladására inkább nagy jelentőségű külső események bekövetkezése (pl. a KGST összeomlása, Kína világgazdasági szerepének növekedése, vagy éppen a műszaki haladás), a sodródás, a nemzetközi kezdeményezéseknek való megfelelés és alkalmazkodás volt a jellemző, mint az önálló nemzeti integrálódási iniciatívák. Így sokkal inkább beszélhetünk világgazdasági „nyitódásról”, mint nyításról. Olyan kis, nyitottságra predesztinált gazdaságban, mint a magyar az aktív nemzeti külgazdasági politikának igen szűk a mozgásteré: viszonylag kevés választási lehetősége, a partnerek körében elkerülhetetlen a blokk-szemlélet, a régió gazdaságainak együttes kezelése, és ezért is törvényszerű egyfajta sodródás és betagozódás. Ez a megállapítás a globalizálódás más területeire kevésbé igaz, mint a külkereskedelemben: ott nincsenek szoros WTO-kötöttségek, a multilaterális szervezeteknek kisebb a szerepe, s az EU sem rendelkezik kizárólagos kompetenciával.

Az alternatív gazdaságpolitikai pályák átgondolása és a közülük való választás a fentiek alapján itt elsősorban azt jelenti, hogy kormányzat figyelemmel kíséri az új nemzetközi tendenciákat, a globalizációs tendenciákat EU-s keretekben értékeli, s a nyitással összekapcsolható autonóm nemzeti politika esélyeit átgondolja. Ezen kívül – mint az a külkereskedelmi nyitás esetén is bebizonyosodott – meghatározó jelentősége van azon kiegészítő politikáknak, amelyekre a kormányzatnak és a központi banknak van hatása. Ide értendő az árfolyam-politika, a tőkeáramlásokat szabályozó politika, a monetáris és fiskális politika, a verseny politika, az oktatási politika, a jogrendszer és az állam működésének megbízhatósága, átláthatósága, stb.

2. Az EU átfogó fejlesztési és reformstratégiája, a lisszaboni folyamat és az Európai Foglalkoztatási Stratégia szerepe az összehangolt nemzeti fejlesztési stratégiában

Az EU-csatlakozás után a magyar fejlődési folyamat szempontjából alapvető kérdés, hogy miként oszlanak meg az unió és a tagországok kormányai, valamint egyéb döntéshozó szervei között a döntési és irányítási kompetenciák, valamint hogy az új tagországokra, így Magyarországra mennyiben érvényesek és hasznosíthatók az unió egészére kidolgozott reformelképzelések. Az itt jelzett kérdésekre ad választ az EU átfogó reformstratégiájának elfogulatlan, kritikus elemzése, eredetének, szerkezetének, működésének és eredményeinek vizsgálata.

A lisszaboni folyamatot a korábban működtetett úgynevezett EU-folyamatok koordinálása és kibővítése révén indították útjára. Elsősorban azt célozza, hogy az EU-integráció modernizálásával, sajátos értékeinek fenntartása mellett az unió versenyképessége növekedjen amerikai és dél-kelet ázsiai versenytársaihoz viszonyítva. A lisszaboni stratégia sajátos hosszú távú terv, az unió egészére (tehát nem a tagországokra) kidolgozott „tervcélokkal”, elsősorban olyan területeken és témakörökben, amelyek hagyományosan a nemzeti felelősségi körbe tartoznak. A közösségi reformtervek és a nemzeti kompetencia ellentmondását az unió egy sajátos új koordinációs mechanizmussal, a nyitott koordináció módszerével igyekezett feloldani, amelyet utóbb a nemzeti akciótervek gördülő jellegű elkészítésével és közös értékelésével egészítették ki.

A lisszaboni folyamat – racionális és magasztos elképzelései ellenére – kiábrándító eredményeket produkált. Ennek okai, vizsgálataink szerint a következők: politikai és szervezési előkészítetlenség, az előzetes tudományos megalapozás hiánya, a célok koncepcionális összehangolatlansága, több éven át a kritikai szemlélet háttérbeszorítása, a tartalmi propaganda elmaradása, valamint az ellenőrzés és végrehajtás folyamatainak átgondolatlansága. A várt eredmények elmaradása ellenére a reformfolyamatnak ugyanakkor pozitív hozadéka is van: elősegíti a stratégiai gondolkodást a tagországokban és az unió szintjén, s a nemzeti szintű gazdaságirányító adminisztrációk szakmai és a politikai tapasztalatcseréjén keresztül – közvetett módon – hozzájárulhat az unió növekedési, foglalkoztatási, műszaki fejlesztési és szociális céljainak újradefiniálásához, s e célok megvalósításához.

Tanulmányainkban kifejtettük, hogy a lisszaboni folyamatba történő magyar bekapcsolódást két szempontnak kell vezérelnie: (i) a bekapcsolódás módja és üteme olyan legyen, hogy a lisszaboni stratégiából az ország a legtöbbet profitáljon; (ii) a lisszaboni folyamat keretében folytatandó rendszeres előkészítő munka, kommunikáció, és tárgyalások során a magyar szakapparátus a legjobb oldaláról mutakozzon be, ezzel is javítva Magyarország általános presztízsét és tárgyalói pozícióját az EU-ban. A fentiek figyelembevételével háromfajta – részletekben is kifejtett – feladatra hívtuk fel az illetékes apparátusok figyelmét: (A) szervezési, (B) stratégia-építési, és (C) komoly szakmai-elemző és érdekegyeztető előkészítő munkákra. A (B) pont kifejtése során

felhívtuk a figyelmet arra, hogy a lisszaboni folyamathoz való csatlakozás jó alkalom lenne egy magyar nemzeti fejlődési stratégia kidolgozására.

Az Európai Foglalkoztatási Stratégia 1997. évi útjára bocsátása óta az EU tagországai foglalkoztatáspolitikájukat egyebek mellett uniós impulzusok és koordinációs kezdeményezések alapján alakítják. Az e stratégia keretében megfogalmazott Foglalkoztatási Irányvonalak a gazdaság olyan intézményi jellemzőire – az adóterhek nagysága és a munkahelyek védelme, a munkaerő képzettsége és mobilitása, aktív munkaerő-piaci politikák stb. – mutattak rá, amelyeknek az egyensúlyi foglalkoztatásra és munkanélküliségre vonatkozó hatásai az újabb kutatásokban is kulcsjelentőségűnek bizonyultak. Két lényeges szempontról azonban nem vettek tudomást: a bérek alakításáról és a bérmegegyezés (béralku) rendszeréről, valamint a javasolt reformok költségvetési vonzatairól. A kimaradt két döntő jelentőségű terület az Átfogó Gazdaságpolitikai Irányvonalakba, vagyis az unió makrogazdasági stratégiáját rövid- és középtávra megfogalmazó javaslatokba került. A kétfajta irányvonal-együttesben (foglalkoztatási és makrogazdasági) megmutatkozó szemléleti eltérés koherencia-problémákat okozott, melyek az idő előrehaladásával összehangolási-egységesítési törekvéseket hívtak életre. Ez utóbbiak 2005. tavaszán hozták meg gyümölcsüket, amikor az unió – a lisszaboni folyamat újraindításának keretében – az átdolgozott foglalkoztatási irányvonalakat integrálta a makrogazdasági szabályozásra és a mikrogazdasági reformokra vonatkozó irányvonalakkal.

A megújított lisszaboni folyamat az unió versenyképességének (tehát termelékenységének) és foglalkoztatásának ambiciózus növelését tűzte ki célul. Évtizedekre visszanyúló adatok nemzetközi összehasonlító elemzése alapján azonban arra a következtetésre kell jutni, hogy e két célt (a foglalkoztatás és a termelékenység gyors emelését) Európában egyidejűleg többnyire csak egymás rovására, és nem egymással párhuzamosan lehet megvalósítani (lásd a mellékelt ábrákat). Ez csak egy a lisszaboni stratégiában megbúvó jelentős ellentmondások közül. Már csak a konzisztencia-problémák miatt sem ajánlatos az egyes tagországoknak akcióterveikben az uniós kezdeményezések mechanikus követésére törekedniük. Különösen indokolt ez a figyelmeztetés az újonnan csatlakozott tagországok esetében, amelyek csatlakozási tárgyalásaik megindulásától az átmenet reformjait, s bizonyos mértékben gazdaságpolitikájukat is közvetlenül a tagság feltételül szabott kritériumokhoz kötötték. Ahelyett, hogy a tagság elnyerése után foglalkoztatáspolitikájukban fenntartás nélkül magukévá tennék az EU által közvetített értékeket, és szolgáiban követnék a konkrét uniós ajánlásokat, az uniós koordinációt inkább tanulásnak, szakmai tapasztalatcserének, a hazai irányítást fegyelmező erőnek célszerű tekinteniük.

Az lisszaboni folyamat és az Európai Foglalkoztatási Stratégia tanulmányozásának legfőbb tanulsága, hogy az EU különféle területeken elindított és működtetett közösségi kezdeményezései egymással nem mindig összehangoltak és konzisztensek. Ennek oka részben, hogy a politikusi elszántság és lendület győzedelmeskedik az elméleti átgondoltság felett, részben pedig az, hogy az EU intézményein belül, illetve azok között létezik egyfajta szemléleti és/vagy szervezeti megosztottság, olykor rivalizálás.

A foglalkoztatás integrált szemléletben való előrejelzése illetve tervezése során figyelembe kell venni, hogy a következő évtizedben a magyar gazdaság várhatóan új fejlődési szakaszba lép. Az EU-támogatások segítségével indított, elsősorban a fizikai és humán infrastruktúrát támogató fejlesztési programok nyomán a fejlődés a korábbiaknál jóval tökeintenzívebb lesz. A teljes tényező-termelékenység kevésbé járul hozzá a növekedéshez, mint korábban, és – ha csak törésszerű, radikális változás nem következik be – a fejlődés várhatóan olyan jellegű lesz, amely nem teremt jelentősen bővülő keresletet a foglalkoztatottak iránt.

3. A termelés szektorális összetétele, a szektorok relatív árainak és termelékenységének hatása az aggregált gazdasági fejlődésre

A gazdasági növekedés forrásainak és kumulatív folyamatainak elemzésében az utóbbi másfél évtizedben az elméleti modellek és alkalmazások egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek az gazdaság heterogenitására, az eltérő adottságú és viselkedésű gazdasági alanyok jelenlétére. Az alternatív növekedési pályák kidolgozásánál ezt a szemléletet is hasznosítani kell. Ennek megfelelően kutatásunknak ez a része a gazdasági fejlettség, termelékenység és az egyes szektorok relatív árai közötti kapcsolatot vizsgálta nemzetközi összehasonlításban. A kutatás fő célja az volt, hogy a gazdasági fejlettségi szint és a relatív árak segítségével, a közgazdasági elmélet felhasználásával megállapíthassuk, mely főbb gazdasági szektoroknak tulajdonítható az elmaradottabb országok termelékenységi lemaradása a fejlettekhez képest. Kimutattuk, hogy az ismert kétszektoros elemzések ezt az alapvető kérdést nem tudják megnyugtató módon megválaszolni, mégpedig azért, mert nem eléggé dezaggregáltak. Modellünket az általunk kidolgozott négysektoros felosztás alapján építettük fel, ahol a négy szektor a fogyasztási termékek előállítása, az építőipari tevékenység, a beruházási javak (gépek és felszerelések) termelése, valamint a szolgáltatások. A modell elméleti és – adatokkal lefuttatott – empirikus vizsgálata azt mutatta, hogy az alacsonyan fejlett országok termelékenységi lemaradása a fejlettekhez képest a feldolgozóipari beruházási és fogyasztási javak előállítása területén a legnagyobb. A fejlett országok ezeket a szektorokat tekintve több mint tizenkétszer termelékenyebbek, mint az elmaradott gazdaságok. Ezzel szemben a fogyasztási szolgáltatások illetve az építési tevékenység terén az elmaradás lényegesen kisebb. A fejlett országok valamivel több mint háromszor termelékenyebbek ezekben a szektorokban, mint az elmaradott országok.

Megvizsgáltuk azt is, hogy mekkora az eltérés a szektorok relatív termelékenysége és a megfigyelt relatív értékesítési árak között. Erre azért volt lehetőség, mert elméleti modellünk különbséget tesz termelői és értékesítési árak között. Az találtuk, hogy a relatív termelékenységek inverze és a relatív értékesítés árak között a különbség jelentős. Ez az eredmény azért fontos, mert számos elemzés rutinszerűen használja a relatív értékesítési árakat a relatív termelékenységek becslésére. Eredményünk azt mutatja, hogy ezt hibás eredményre vezet. A megfelelő eredményhez olyan modell kell, amely explicit különbséget tesz a termelési és az értékesítési árak között, például a kiskereskedelmi árrés modellezésével.

* * *

A projekt résztvevői sokat tettek azért, hogy az elért tudományos eredményeket szakmai fórumokon és szélesebb közönség körében is terjesszék, s a szakmapolitika képviselőivel is megismertessék.

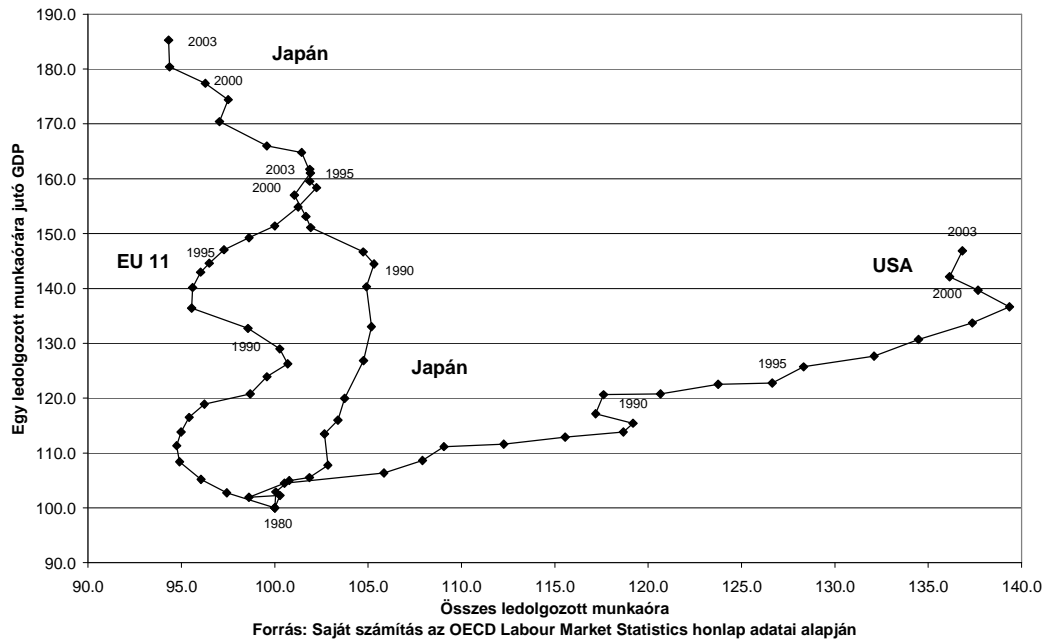
A globalizáció sajátosságait és EU-n belüli intenzitását vizsgáló publikált tanulmányra építve a szerző plenáris előadást tartott a Magyar Közgazdaságtudományi Egyesület első éves kongresszusán.

A lisszaboni folyamat sajátosságait elemző tanulmány főbb gondolatait a szerző szakmai szemináriumon és konferencián adta elő, a tudományos publikáció mellett magyar és angol nyelven publicisztikában népszerűsítette, és interjúban fogalmazta meg (Élet és Irodalom, New Hungarian Quarterly, Piac és Profit), valamint gyakorlati következményeit két további szerzőtársával együtt a Külügyminisztérium számára egy tanulmányban foglalta össze. A szakfolyóirati publikációra eddig 15 tudományos hivatkozás volt.

Az Európai Foglalkoztatási Stratégiáról és az EU munkaügy politikáiról elkészült tanulmányok gondolatait a szerző a szakmai publikációk mellett sajtóbemutatón ismertette, a Foglalkoztatási és Munkaügyi Minisztérium számára egy tanulmány részeként elemezte, amelyet a minisztérium egyéb hasznosítás mellett az Európai Bizottság megfelelő főigazgatósága kérésére Brüsszelbe is továbbított.

A termelés szektorális összetételét vizsgáló tanulmányt a szerzők publikálás céljából elküldték a *Journal of Monetary Economics* folyóirathoz, ahonnan még nem kaptak választ. A tanulmány módszertani kérdéseiről a közelmúltban – már nem e projekt keretében – egy újabb tanulmány készült (Herrendorf, B - Valentinyi Á.: *Measuring Factor Income Shares at the Sector Level - A Primer*, Centre of Economic Policy Research (CEPR) Discussion Papers, No. 6271, 2007.), amely elfogadás közeli állapotba jutott a *Review of Economic Dynamics* folyóiratnál. A projekt keretében készült tanulmányukat a szerzők előadták az alábbi helyszíneken: Annual Meeting of the Society of Economic Dynamics 2005, European Summer Symposium in International Macroeconomics, 2006, London Metropolitan University 2006, Stockholm School of Economics, 2006, Development Workshop, Arizona State University 2006.

1. ábra: A munkaerő-input és a termelékenység indexei három régióban 1980=100

2. ábra: A munkaerő-input és a termelékenység kumulatív növekedése 1980-2003-ban, százalék

